

Het is een bijzonder aardige bundel geworden en menig docent van doctoraal colleges zal met bewondering kennis nemen van de resultaten van het Leidse college, dat bovendien in slechts twee jaar werd geproduceerd. Ongetwijfeld is dit niet het laatste woord over 'muite-rij'. Wel zal het boek, hopelijk, een voortrekkersrol gaan vervullen voor onontbeerlijk verder onderzoek. Door een meer 'seriële' aanpak zal theorievorming moeten worden gestimuleerd. Rechtshistorici van (al dan niet militair-) strafrecht zullen de historici meer dan tot nu toe het geval was, te hulp moeten komen. Bovendien mag ook een beroep op steun uit sociologische of sociaal-historische kring worden gedaan. Studies als die van Norbert Elias kunnen de horizon helpen verbreden, zoals zijn 'Studies in the Genesis of the Naval Profession', *British Journal of Sociology*, I (1950) 291-309 en 'Drake en Daughy. De ontwikkeling van een conflict', *De Gids*, CXL (1977) 223-237.

Overigens blijf ik van mening dat een boek als dit niet zonder een index van namen en zaken gepubliceerd zou mogen worden.

A.H. Huussen jr.

Myron P. Gutmann, *War and Rural Life in the Early Modern Low Countries* (Maaslandse monografieën, XXXI; Assen: Van Gorcum, 1980, 321 blz., f60-, ISBN 902321739 X (ing.)).

In het verre Abtswoude kon Huibert Corneliszoon Poot (1689-1733) in zijn beroemde gedicht romantisch zingen over het genoeglijke leven van de geruste landman, al had deze ook de handen nog zo vol: 'zeven kinders en een wyf zyn zyn dagelyx tytverdryf'. Maar er waren ook streken in Nederland en daarbuiten waar het een beetje anders kon toegaan, omdat juist de plattelanders het moesten ontgelden zolang legeraanvoerders er van uitgingen dat 'le pays doit nourrir le soldat'. De prenten van Jaques Callot en Romeyn de Hooghe waarmee het boek van Gutmann is geïllustreerd laten dat in alle gruwelijkheid zien. Ook in geschriften zoals Von Grimmelhausens *Simplicissimus* wordt een huiveringwekkende realiteit geschetst waarin moord, verkrachting, plundering en brandstichting voor de bewoners van dorpen en gehuchten aan de orde van de dag waren.

Er is de laatste tijd heel wat gestudeerd op allerlei aspecten van 'crises de subsistence' in het verleden waarbij vooral aandacht werd besteed aan hongersnoden en epidemieën'. De methoden van het moderne historische onderzoek werden daarop toegepast terwijl de effecten op de burgerbevolking van oorlog, 'the most devastating element in early modern civilisation' (8) eigenlijk alleen maar en passant in het onderzoek werden betrokken. Misschien komt dat, aldus Gutmann, omdat sociaal-historici vooral aandacht hebben voor de 'unchanging elemental structure of life' (8). Het ligt mijns inziens meer voor de hand om te denken aan het feit, dat oorlog in het algemeen de burgerij via een omweg trof. Er ontstonden chaos en transportproblemen terwijl rondtrekkende militairen allerlei akelige kwalen met zich mee droegen. Het kwam niet veel voor, dat legers op een fanatieke burgermoord uit waren. Bovendien is het lastig om op grond van het vaak defecte bronnenmateriaal de invloed van oorlog te onderscheiden van die van andere krachten. Maar nu heeft Gutmann zo'n onderzoek verricht. Hij gaat uit van drie centrale vragen: hoe ging het toe op het platteland als er legers rondtrokken; welke gevolgen had de aanwezigheid van troepen op de

1. Men vergelijk bijvoorbeeld het grote aantal studies dat aan de pest is gewijd. Zie de bibliografie in H. Charbonneau en A. Larose, ed., *The Great Mortalities. Methodological Studies of Demographic Crises in the Past* (Luik, s.a.). Het is het verslag van een congres dat onder andere over dit thema in 1975 in Montebello is gehouden.

landbouwopbrengst (die bleek in oorlogsjaren gemiddeld 85% van normaal te zijn) en op de voedselprijzen; wat waren de demografische consequenties? Op het resultaat van die studie is hij in 1976 in Princeton gepromoveerd, hij heeft er een paar artikelen aan gewijd²) en nu is er dit boek, dat 'grew out of my Princeton dissertation', zoals hij zegt (xv). Om te bepalen welke afwijkingen van het gemiddelde, het normale, als crises beschouwd moeten worden kan men verschillende statistische technieken toepassen. Maar hoe mooi de formule ook is die men voor het bepalen van de 'index of extreme behavior' ontwerpt, zodra er een grens tussen normaal en abnormaal wordt aangegeven geschiedt dat arbitrair. Ook Gutmann heeft een maatlat ontworpen voor het meten van crises en hij vertelt in een bijlage summier hoe hij daarbij te werk is gegaan. Te summier, want nu valt zijn methode niet te verifiëren en moet de lezer maar aannemen, dat het wel goed zal zijn. In de verantwoording van zijn statistisch gedrag is Gutmann toch wat achteloos. Zo kan bijvoorbeeld in de bijlage waarin het verloop van graanprijzen is geschetst niet worden nagerekend hoe hij aan zijn indexcijfers is gekomen.

Deze kritiek wordt me niet ingegeven door de behoefte aan een overmaat aan formules, maar door de mening, dat dergelijke verklarende bijlagen glashelder moeten zijn of anders beter kunnen worden weggelaten. Ik denk dat Gutmann er in zijn dissertatie veel meer aandacht aan heeft geschonken en dat hij bij het samenstellen van dit boek wat gehinkt heeft op twee gedachten. Enerzijds wilde hij bewijzen dat hij geen statistische zonden heeft begaan, anderzijds moest het boek voor een breder lezerspubliek toegankelijk worden. Maar het kwantitatieve is een grote rol blijven spelen terwijl voor echt moeilijke zaken naar zijn andere publikaties wordt verwezen. Daarbij heet het dan bijvoorbeeld 'The evidence to support this conclusion is not presented here' (270, noot 9). Desalniettemin ben ik van mening, dat het boek best te lezen is voor mensen die redelijk tot tien kunnen tellen en de bijlagen - naar ik aanneem terecht - wel voor gezien houden. Want Gutmann bevestigt en vergroot onze kennis in veel opzichten.

De 'Early Modern Low Countries' zijn het strategisch belangrijke en gemakkelijk toegankelijke grensgebied tussen Maastricht en Luik, de *Basse-Meuse*, in de periode 1620-1750. Het was 'a magnet for armies': die verschenen er blijkens de calamiteitenlijst die Gutmann heeft samengesteld met de regelmaat van de seizoenen. Dan werden boomgaarden omgehakt om een goed shootsveld of voldoende brandstof te garanderen; dan kampeerden militairen met hun dieren op wei- en bouwland, zodat de boeren wier percelen langs de weg lagen grote kans liepen dat hun oogst werd vertrapt; dan werden er kleding, voedsel, huisvesting en allerlei diensten 'gevraagd'; dan werd mogelijk alles wat niet goed verborgen was gestolen en uit balorigheid of om een goed voorbeeld te stellen de brand in de huizen en schuren gejaagd.

Toch is in de onderzochte periode het gebied nergens ontvolkt geraakt en zijn er geen dorpen door de inwoners verlaten, zelfs niet voor een korte tijd. Op grond daarvan veronderstelt Gutmann, dat er in de gruwelverhalen een element van overdrijving zit, maar ook, dat er zoveel gunstige factoren waren dat de boeren liever thuis bleven als de storm over

2. Myron P. Gutmann, *War and Rural Life in the Seventeenth Century. The Case of the Basse-Meuse* (Dissertatie Princeton, 1976). En verder onder andere van dezelfde auteur: 'Putting Crisis in Perspective: The Impact of War on Civilian Populations in the Seventeenth Century', *Annales de démographie historique* (1977). En in hetzelfde nummer zijn bijdrage getiteld 'Reconstituting Wandre. An Approach to Semi-Automatic Family Reconstitution'. Voorts in het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCI (1978) zijn bijdrage 'Why they stayed. The Problem of Wartime Population Loss'. Hij kondigt over de statistische aspecten een nadere publikatie aan en vraagt dus wel veel gespreid lezen.

hen losbarste. Wie wegvluchtte liep een grote kans, dat zijn gehele bezit werd verwoest, ook al trok Wallenstein niet zelf met zijn moordende troepen door het gebied. Andere aanvoerders van privélegers hebben er wel gekampeerd, maar ondanks de risico's bleven de meeste boeren toch maar liever ter plekke. Hun overlevingskansen werden door een paar factoren beïnvloed. Hoewel er veel legers in het gebied zijn geweest is er slechts sporadisch gevochten. En het gedrag van militairen werd in de loop van de zeventiende eeuw steeds beter, naarmate de absolute vorsten hun legers beter trainden en uitrustten en meer officieren in dienst namen, die voor handhaving van de discipline zorg konden dragen. De lasten van de legers werden toen ook over veel grotere gebieden uitgesmeerd en hoewel het natuurlijk bleef voorkomen, dat boeren have en goed verloren tengevolge van militair optreden, sedert omstreeks 1700 kon er aan de legers worden verdiend.

Oorlog, of beter: het optreden van langstreckende of kamperende legers, had alleen maar ernstige demografische gevolgen als er tegelijkertijd onder invloed van een misoogst grote stijgingen van de prijzen van levensmiddelen optraden. Vooral wanneer militairen langer dan één jaar aanwezig waren werd het contact met andere markten en dus met de graanmarkt van Amsterdam bemoeilijkt of onmogelijk gemaakt. Dan daalde het aantal huwelijken, terwijl het aantal geboorten bovendien terugliep omdat de vruchtbaarheid van de vrouwen door de verslechterende voedingstoestand verminderde. Toch steeg ook in de slechtste jaren de mortaliteit niet meer dan 43% boven normaal, terwijl het aantal geboorten niet lager kwam dan 23% onder het normale. En zodra de militairen waren verdwenen trad herstel in. Er was in de Basse-Meuse een economisch en sociaal klimaat dat hoop op een goede toekomst rechtvaardigde. Het landbouwbedrijf was welvarend en de nijverheid in en rondom Luik bood kansen op een bijverdienste. Het waren dus niet de crises die de overlevingskansen bepaalden, maar de omstandigheden bepaalden het effect van de crises. Met die constatering relativeert Gutmann ideeën van Meuvret, maar hij roept tevens de vraag op, of hij wel de juiste titel voor zijn boek heeft gekozen. Want wat zou er zijn gebeurd, wanneer er gedurende een langere tijd echt een verwoestende oorlog in de Basse-Meuse had gewoed?

Het boek van Gutmann lijkt mij een waardevolle aanzet tot onderzoek in andere tijden en streken. Niet omdat de conclusies zo schokkend nieuw zijn, maar vooral omdat hij door het behandelde thema expliciet aan de orde te stellen een lacune in de sociale geschiedenis signaleert en gedeeltelijk opvult. Er zit veel waars in zijn constatering dat 'without an understanding of war's impact on civilians, we will never understand European society, how people lived, or even war itself before the industrial revolution' (5). En in elk geval heeft hij door zijn studie bevestigd, dat oorlog als op zichzelf staand verschijnsel in demografisch opzicht niet 'the most devastating element' was.

P.D. 't Hart

W. Kuyper, *Dutch Classicist Architecture. A Survey of Dutch Architecture, Gardens and Anglo-Dutch Architectural Relations from 1625 to 1700* (Delft: Delft University Press, 1980, 615 blz., f93,60, ISBN 9062750400).

De zeventiende-eeuwse Noordnederlandse klassicistische architectuur is onderwerp van vele deelstudies geweest; een recent samenvattend overzicht ontbrak. Het uitstekend geïllustreerde werk van Kuyper voorziet thans in deze leemte. Kuyper richt zich op de kerken, buitens en tuinen, de toonaangevende bouwmeesters, hun invloed op Engelse collega's en historiserende tendenzen in de zeventiende-eeuwse architectuur. Hij behandelt de wereldlijke openbare en particuliere gebouwen onder de noemer van een kleine groep toonaange-